

JAARBOEK
VOOR
MUNT- EN
PENNINGKUNDE

83
1996

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP
VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
AMSTERDAM

commissie van redactie

E.J.A. van Beek, Sint-Michielsgestel
J.J. Grolle, De Nederlandsche Bank
dr W. Op den Velde, Amsterdam
drs A. Pol, Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet
D. Purmer RA, Ruurlo

redactieadres

Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
tel 071-5160999, fax 071-5128678
e-mail museum@penningkabinet.nl

ISSN 0920-380X

uitgave

© 1999 Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde,
Amsterdam

illustratieverantwoording

Tenzij anders vermeld, zijn de foto's beschikbaar gesteld door
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet

druk

Orientaliste, Leuven

Prof. dr Hendrik Enno van Gelder (1916-1998).

IN MEMORIAM PROF. DR HENDRIK ENNO VAN GELDER

G. van der Meer

Integer, mild en hulpvaardig, stond in de overlijdensadvertentie van Henk van Gelder, en dat geeft de essentie weer van zijn karakter. Deze eigenschappen, samen met zijn intelligentie, organisatietalent en werkkraft, hebben ertoe geleid dat het Koninklijk Penningkabinet zich onder zijn directoraat heeft ontwikkeld tot een modern instituut ten dienste van de Nederlandse numismatiek, als vraagbaak voor het algemene publiek en als centrum van numismatische wetenschapsbeoefening en kennisoverdracht.

Hendrik Enno van Gelder werd geboren in Rotterdam op 22 september 1916. Later kreeg hij nog twee broers, een tweeling. Beide ouders waren historici. Al een aantal generaties lang was het een familietraditie dat alle zoons als laatste voornaam 'Enno' kregen. Om verwarring te vermijden met zijn gelijknamige oom, de Haagse gemeentearchivaris en latere directeur van het Gemeentemuseum, die zijn vele publicaties ondertekende met 'H.E. van Gelder', ging Henk van Gelder die voornaam voluit schrijven. Ook zijn vader, H.A. Enno van Gelder, een vooraanstaand historicus die veel publiceerde, deed dit om soortgelijke redenen.

In 1918 verhuisde de familie naar Breda en in 1929 naar Den Haag, waar Henk het Gymnasium Haganum doorliep. Tussen 1934 en 1941 studeerde hij Klassieke Letteren en Oude Geschiedenis in Leiden. Zijn interesse ging meer uit naar de geschiedkundige en archeologische aspecten van deze studie dan naar de literaire. Gedurende een deel van zijn Leidse jaren was hij student-assistent. Hij werd vooral geboeid door de combinatie van de bestudering van historische objecten met die van archivalische documenten, waardoor hij later de wetenschappelijke bewerking van numismatisch materiaal op zo'n hoog peil wist te brengen. Ook toen al betrok hij Griekse en Romeinse munten bij zijn studie van de geschiedenis van de klassieke oudheid, zonder te weten dat hij zich nog eens in de numismatiek zou specialiseren. Hij hield zelfs in 1941 een college over de muntslag van Augustus, en gaf een rondleiding aan zijn Dispuut in het Koninklijk Penningkabinet, toen gehuisvest in het nieuwe Haagse Gemeentemuseum. Na zijn afstuderen in datzelfde jaar (cum laude) haalde hij nog in één jaar de M.O. akte Geschiedenis. In die tijd kwamen ook

zijn eerste wetenschappelijke publicaties tot stand. In 1943 publiceerde de Vereeniging voor de uitgave van Grotius een door de doctorandus in de Klassieke Letteren H. Enno van Gelder samengestelde chronologische lijst (104 bladzijden) van de brieven van en aan Hugo de Groot, geschreven tussen 1626 en 1645 (de eerdere brieven waren in twee delen gepubliceerd door dr P.C. Molhuysen). In het tijdschrift *Grotiana* van dezelfde vereniging (nr X, 1942-1947), verscheen een in 1946 door Van Gelder geschreven reactie op een eerder artikel van een andere auteur.

Een korte tijd was hij leraar in Den Haag, maar intussen keek hij uit naar een mogelijkheid om in een museum te gaan werken. Toen er in april 1944 een plaats als wetenschappelijk assistent vrijkwam in het Koninklijk Penningkabinet (officieel 'Koninklijk Kabinet van Munten, Penningen en Gesneden Steenen' geheten, maar op last van de Duitse bezetters omgedoopt tot Rijkskabinet etc.) greep hij die kans aan. Maar eind 1942 was het Gemeentemuseum, en daarmee het Penningkabinet, gedwongen geweest het museumgebouw te ontruimen, en was de collectie en het meubilair vanwege de oorlogsrisico's elders in veilige bergplaatsen ondergebracht. De numismatische bibliotheek, die een tijdelijke behuizing kreeg in Den Haag, maakte het mogelijk de werkzaamheden van het Penningkabinet voor het publiek nog enigszins voort te zetten. Maar direct na zijn benoeming moest Van Gelder onderduiken om te ontkomen aan tewerkstelling in Duitsland. In die periode had hij de tijd veel te lezen en kennis van de bestaande numismatische literatuur te verwerven.

Na de bevrijding wilde de in 1945 benoemde directeur mr J. van Kuyk niet terugkeren naar het Gemeentemuseum, omdat hij meende dat het Penningkabinet meer een onderzoeksinstituut dan een museum moest zijn. Het vinden van passende huisvesting was niet eenvoudig. De verzameling werd tijdelijk opgeborgen op een zolder van het Mauritshuis. In zijn jaarverslag over 1944-1945 merkte de directeur op, *dat de vele werkzaamheden en zorgen, verbonden aan het overbrengen van de stukken naar het Mauritshuis, voor het grootste deel die zijn geweest van den assistent Van Gelder, wiens ijver en voortvarendheid hij niet genoeg kan roemen.* Hiermee bewees Van Gelder voor het eerst zijn organisatorische kwaliteiten, die hem later in staat stelden een onvoorstelbare hoeveelheid werk te verzetten. Samen met Van Kuyk begon Van Gelder aan een systematische catalogisering van de Nederlandse munten uit de Middeleeuwen en de Bourgondische periode, waardoor hij een grondige kennis van deze materie verwierf. Tot de geplande uitgave van een volledige catalogus is het nooit gekomen, maar het werk werd de basis van zijn meer dan 300 boeken, monografieën en artikelen, te vinden in zijn bibliografie in het *Jaarboek van Munt- en Penningkunde* van 1980 en het supplement daarop in deze band op blz. 7-20.

In die begintijd werden de toen betrekkelijk weinige uitgaande brieven van het Penningkabinet nog steeds met de hand geschreven en in een brievenboek gekopieerd. Zodra dit in die armoedige tijd mogelijk was, zorgde Van Gelder ervoor dat er een schrijfmachine werd aangeschaft. Zijn eerste numismatische studie kwam uit in het *Jaarboek* 1943-45, nl. de publicatie van een muntvondst die rond 1800 was begraven. Hierin kwam zijn voor die tijd nieuwe benadering van muntvondsten al tot uiting. Bij zijn interpretatie van de samenstelling baseerde hij zich meer op de economische dan op de historische achtergronden.

Tegelijk werkte hij aan zijn dissertatie over *Munthervorming tijdens de Republiek 1659-1694*, waarop hij in 1949 promoveerde. In datzelfde jaar overleed mr Van Kuyk. Op 1 december 1949 werd Van Gelder tot directeur van het Koninklijk Penningkabinet benoemd. Hij was intussen in 1948 getrouwd met M.C. (Kitty) Gevaerts. Uit dit huwelijk werden twee zonen en een dochter geboren. In 1969 werd het gezin zwaar getroffen door het overlijden van de jongste zoon, na een ongeluk op het voetbalveld.

De wederopbouw van het Penningkabinet werd na zijn benoeming tot directeur voortvarend ter hand genomen, hoewel het werk zeer bemoeilijkt werd door ontoereikende huisvesting. Nog jaren na de oorlog bestond er een grote achterstand in de bouw van woningen en kantoren. Van 1949 tot 1958 zaten de medewerkers opeengeperst in een kleine ruimte op het Lange Voorhout, terwijl de collectie zich in een kluis in een ander gebouw bevond. Daarna verhuisde het Penningkabinet naar een groot huis in de Zeestraat, waar wel een tentoonstellingszaal, maar nog steeds geen kluis beschikbaar was. Pas na de verhuizing naar Leiden in 1986, die Van Gelder nog gedeeltelijk voorbereid heeft, kon de huisvesting adequaat genoemd worden. Dit heeft hem en zijn medewerkers niet belet zeer veel tot stand te brengen op het gebied van uitbreiding van de verzameling, wetenschappelijke bewerking, publicatie, en expositie van delen daarvan, popularisering van ingewikkelde stof in lezingen en artikelen, en dienstverlening aan binnen- en buitenlandse collega's en het publiek in het algemeen.

In 1948 was mw dr A.N. Zadoks-Josephus Jitta benoemd tot wetenschappelijk assistente. Als klassiek archeologe hield zij zich bezig met de Griekse en Romeinse munten, de zegelcilinders, en de gesneden stenen. Gestimuleerd door haar, begon Van Gelder, meer dan Van Kuyk had gedaan, aandacht te geven aan de bevordering van de bekendheid bij het publiek met het Penningkabinet en de kostbare collectie, o.a. door een scholenproject en het inrichten van telkens wisselende tentoonstellingen. Dit laatste werd na de verhuizing naar het gebouw in de Zeestraat mogelijk, maar soms werden ook delen van de collectie in andere musea geëxposeerd. Een hoogtepunt was de gezamenlijke

tentoonstelling in het Mauritshuis van de drie koninklijke instellingen: het Koninklijk Kabinet van Schilderijen, de Koninklijke Bibliotheek, en het Koninklijk Penningkabinet, in 1966 bij hun 150-jarig bestaan.

In de loop der jaren werd het personeel, waartoe al een technisch assistent en een huishoudelijke hulp behoorden, uitgebreid met aparte conservatoren voor Middeleeuwse munten en voor penningen, met een algemene assistent, die ook de bibliotheek beheerde, een full-time secretaresse en een portier. Van Gelder hield het personeelsbestand bewust beperkt. Hij had dan ook medewerkers nodig die zeer gemotiveerd zelfstandig konden werken, waar hij niet steeds toezicht op hoefde te houden. De vrijheid die hij hun liet om zich te ontplooiën stimuleerde hun creativiteit en het plezier in hun werk. Lang voordat inspraak en emancipatie algemeen geaccepteerd werden, bracht hij die in praktijk. Toch wist hij precies wat zijn medewerkers deden en hij was altijd bereid hen te woord te staan, als zij een beroep wilden doen op zijn heldere oordeel en zijn kennis op ieder gebied van de numismatiek. Ook aan bezoekers en degenen die schriftelijk of telefonisch om inlichtingen vroegen gaf hij alle aandacht. Een deel van zijn tijd werd in beslag genomen door bestuursfuncties. Van 1946 tot 1965 was hij secretaris van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde, van 1948 tot 1980 van de Numismatische Kring 's-Gravenhage, van 1949 tot 1992 redacteur van het Jaarboek voor Munt- en Penningkunde, van 1962 tot 1986 conservator van het Numismatisch Kabinet van Teylers Museum, van 1953 tot 1963 secretaris van de Commission Internationale de Numismatique, die hij samen met prof. J. Lafaurie (Parijs) weer tot leven bracht, na een onderbreking van de activiteiten door de oorlog, o.a. door de organisatie van de internationale numismatische congressen in Parijs (1953) en Rome (1961). Tussen 1964 en 1973 was hij penningmeester van de Nederlandse Museum Vereniging en daardoor betrokken bij de organisatie van de museummanifestatie Musement. Jarenlang was hij ook bestuurslid van de Vereniging voor Penningkunst en Gedelegeerde voor Nederland van de Fédération Internationale de la Médaille. Buiten de numismatische wereld maakte hij zich nog verdienstelijk als secretaris van het bestuur van het Huygensmuseum Hofwijck en bestuurslid van Museum Swaensteyn, beide in zijn woonplaats Voorburg.

Het is alleen te danken aan zijn efficiënte werkwijze, zijn snelle doordringen tot de kern van problemen, en zijn enorme reservoir aan kennis, dat hij daarnaast kans zag een grote wetenschappelijke productie tot stand te brengen. In een overzicht van zijn leven ter gelegenheid van zijn 65e verjaardag, gepubliceerd in het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 1980, en in necrologiën in *De Beeldenaar* 1998-3, zijn de belangrijkste door hem geschreven boeken besproken. Niet minder belangrijk waren zijn vele artikelen, vaak baanbrekend, voor

een groot deel gepubliceerd in het *Jaarboek*, maar ook in *De Geuzenpenning* en *De Beeldenaar*, regionale bladen en tal van andere numismatische en niet-numismatische verzamelbundels en tijdschriften, ook buitenlandse.

In 1951 was hij begonnen met een systematische registratie van muntvondsten. Nieuwe vondsten (en nog niet eerder of zeer onvolledig behandelde oude) werden door hem gepubliceerd in het *Jaarboek* (115 vondsten in totaal). Hierbij ging het om niet alleen een weergave van de inhoud, maar om een uitvoerige analyse van hun samenstelling, geplaatst in de politieke en economische situatie van hun tijd, en om een vergelijking met andere vondsten uit dezelfde periode. Ook archivalisch materiaal werd betrokken bij zijn analyse, die altijd weer tot een vermeerdering van de tot dan toe verworven inzichten leidde. Hij liet zien, wat het muntwezen in de dagelijkse praktijk betekend had voor de handel en de bevolking in het algemeen.

Ondanks het vele werk dat zijn functie als directeur, die hij 31 jaar lang vervulde, met zich meebracht, heeft hij zijn gezin en andere familieleden bepaald niet verwaarloosd. Van zijn vrouw heeft hij altijd veel steun ondervonden.

Bij de buitenlandse collega-numismaten was hij zeer gezien vanwege zijn deskundigheid en hulpvaardigheid. Zijn studies op het gebied van het Nederlandse muntwezen plaatste hij altijd in een internationaal kader, wat onvermijdelijk is bij een land dat zo aangewezen was (en is) op handel met het buitenland, en dus te maken had met daar geldende muntstelsels. Daardoor had zijn werk ook raakvlakken met de studies waar men in het buitenland mee bezig was, en waarvoor vaak een beroep op zijn kennis werd gedaan. Hij was dan ook erelid, behalve van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde, van het Koninklijk Belgisch Genootschap voor Numismatiek, de Société Française de Numismatique, de Commission Internationale de Numismatique, de Verein der Münzenfreunde für Westfalen und Nachbargebiete, corresponderend lid van de American Numismatic Society, en drager van onderscheidingen van Amerikaanse, Duitse, Engelse, Nederlandse en Spaanse numismatische verenigingen. Ook was hij officier in de Orde van Oranje-Nassau en was hij onderscheiden met de Franse Palmes Académiques. Toen hem in 1973 de erepenning van de Royal Numismatic Society toegekend werd, was de motivering van deze oudste numismatische vereniging ter wereld dat men hem wilde eren voor zijn meesterlijke bijdragen aan de laat-middeleeuwse en vroegmoderne numismatiek, voor het uitzonderlijke talent waarmee hij in zijn meer populariserende werk aan niet-specialisten de waarde van de numismatiek had aangetoond voor het oplossen van historische en economische problemen, en tenslotte voor zijn vele onschatbare bijdragen aan de wetenschap door zijn hulp bij het werk van andere onderzoekers. Dit laatste blijkt inderdaad ook uit voorwoorden en voetnoten in alle Nederlandse en vele buitenlandse publicaties van

enige importantie op numismatisch gebied, tot aan zijn overlijden, waarin steeds weer dank wordt geuit voor zijn belangrijke adviezen.

In 1976 werd Van Gelder benoemd tot bijzonder hoogleraar in de numismatiek en de geldgeschiedenis aan de Rijksuniversiteit te Leiden. Deze leerstoel was ingesteld door de Stichting Leids Universiteitsfonds. Het houden van vlotte verhalen over een ingewikkeld studieterrain was niet zijn sterke punt. Studenten die hierop afkwamen haakten al snel af. Maar een kern van serieus geïnteresseerde studenten genoot van zijn diepgaande analyses in werkcolleges, verduidelijkt door de munten in natura, die nieuwe vergezichten openden. In 1983 ging hij met emeritaat. Er is een geval bekend van een student die in dat jaar speciaal in Leiden geschiedenis ging studeren om zijn colleges te kunnen bijwonen, maar teleurgesteld moest constateren dat hij daar juist mee was opgehouden.

Van Gelders pensionering als directeur van het Penningkabinet op 1 maart 1980 betekende niet dat hij op zijn lauweren ging rusten, maar dat hij meer tijd kreeg voor het bewerken van materiaal dat nog op publicatie wachtte. Een lijst van zijn na 1980 uitgekomen artikelen, samengesteld door Albert Scheffers, volgt hierachter. Zijn morgens besteedde Van Gelder aan onderzoek in bibliotheken en archieven en het verwerken daarvan in artikelen. 's Middags konden hij en zijn vrouw hun liefde voor de natuur uitleven in lange wandelingen. Om wandelgebieden sneller te kunnen bereiken, verhuisden zij naar Zeist. Een dag in de week kwam Van Gelder nog naar Leiden, om de collectie en de bibliotheek te raadplegen. Vaak namen zijn vroegere medewerkers die gelegenheid te baat om hem numismatische probleemgevallen voor te leggen. Andere onderzoekers en verzamelaars wisten hem in Zeist te vinden met het verzoek om hun werk te beoordelen. Hij had de gave om direct eventuele gebreken in de structuur daarvan te doorzien. Door het gezag dat hij had, en door de beminnelijke manier waarop hij suggesties deed voor verbetering, werd zijn advies dan ook dankbaar geaccepteerd. In deze geest heeft hij ook veel bijgedragen aan de *Encyclopedie van munten en bankbiljetten*, waarvan hij nog net voor zijn overlijden, op 7 maart 1998, de laatste trefwoorden heeft kunnen doorlezen.

Tot het laatst toe, ook toen hij al volkomen uitgeput was door zijn ziekte, bleef hij geïnteresseerd in het werk en de persoonlijke omstandigheden van medewerkers van het Koninklijk Penningkabinet en anderen met wie hij door zijn werk bevriend was geraakt. Uit de vele toespraken bij zijn crematie bleek hoezeer hij gewaardeerd werd. Om het slot van het 'In Memoriam' door Marjan Scharloo in *De Beeldenaar* 1998 3 te citeren:

Met zijn heengaan is een tijdperk afgesloten. De Nederlandse numismatische wereld is een stuk armer geworden. Wij zullen hem zeer missen.